

KENDİLİĞİNDEN DOĞAN DÜZEN

“Pek çok beşeri kurum insan tasarımının değil, insan faaliyetlerinin bir sonucudur.”

Adam Ferguson

Kendiliğinden Doğan Düzen Nedir?

DÜZEN DÜŞÜNCESİ ÇAĞLAR BOYUNCA POLİTİK DÜŞÜNÜRLERİN ve filozofların ana uğraşlarından biri olmuştur. Günümüzde düzen büyük ölçüde insanlar arasındaki âhenk durumu ya da toplumsal barış olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, modern öncesi dönemde bu kavram tanrının, doğanın ya da her ikisinin önceden buyurmuş olduğu istikrarlı ve hiyerarşik düzenin sürdürülmesi biçiminde anlaşılıyordu. Düzen aynı zamanda insan ilişkilerinde düzenliliğin ve öngörülebilirliğin olması, kaosun olmaması olarak da görülebilir. Bugün artık ayrıcalıklara ve sahip olunan güçlere göre tasnif edilmiş katı bir toplum ile ilişkilendirilmemekle birlikte, düzen düşüncesine hâlâ büyük bir değer verilmektedir. Bunun nedeni, düzenin, farklı çıkarları ve de-

ğerleri olan insanların toplum içinde kavgalara, çatışmalara ya da iç savaşa başvurmadan yaşamalarına imkân vermesinden kaynaklanmaktadır. Modern anlamdaki kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin anlamı da budur.

Bu modern kendiliğinden doğan düzen kavramını ilk ifade eden düşünür *Arılar Masalı* (*The Fable of the Bees*) adlı kitabıyla Bernard de Mandeville olmuştur. Bu çalışma, bireylerin kişisel çıkarları gibi “kişisel kötülüklerin” tüm topluluğun faydalanacağı “kamusal faydalara” yol açacağı şeklindeki paradoksu tartışıyordu. Mandeville, farklı amaçlarla hareket eden bireylerin toplamının, hiç kimsenin amaçları arasında yer almayan bir ticaret toplumu yarattığını ileri sürmüştü. Beşerî kurumların evriminin, bireylerin, amaçları kişisel çıkar olsa bile, diğer kişilere hizmet ettiğini sağladığı düşüncesi Adam Smith, David Hume ve Adam Ferguson’un etrafında gelişen İngiliz Aydınlanması’nın özünü oluşturuyordu. Bu kişiler bu düşüncüyü ticaretin yanı sıra hukuk, dil, insan ahlâkı, hatta âdet ve gelenekler de dahil olmak üzere, tüm bir beşerî kurumlar alanına uygulamaya çalıştılar. Dar bir ekonomi teorisi olmak bir yana, Smith *Ahlâkî Duygular Teorisi*’nde (*The Theory of Moral Sentiments*) ahlâkın, insanlığın gelişmesine ve zenginleşmesine imkân verecek, topluluk tarafından ağır ağır benimsenecek ve zamanın sinamasına karşı dayanacak şekilde evrildiğini ileri sürüyordu.

Hiç bir zihnin ürünü olmamalarına rağmen bu değerlerin ve kurumların insanlığa büyük faydalar sağlayacak şekilde gelişmesi bu insanları etkilemişti. Adam Ferguson’un insan faaliyetlerinin toplumda beşerî tasarımın akledebileceğinden daha üstün bir düzen biçimi yarattığı fikri, 200 yıl sonra Avus-

turyalı Friedrich Hayek'in düşüncelerinde yansımaları bulacaktı. Hayek kurumların "doğal" ve "yapay" kurumlar olarak ayrıldığı kadim düşünceyi ele aldı; üçüncü bir nesnel grup daha bulunduğunu ve bunun da toplumsal kurumlar olduğunu ifade etti. Bu kurumlar derli toplu olduklarından dolayı insanlar bunların insanlar tarafından icat edildiğini ve bu nedenle istenilen şekilde değiştirilebileceklerini veya yeniden inşa edilebileceklerini düşünürler. Hayek bu düşüncenin yanlış olduğuna işaret etti, çünkü insan aklı ve toplum birlikte evrilmişlerdi. Sosyalistlerin savundukları gibi toplumu bir arada tutan kurumları yıkmak ve yeniden inşa etmek, toplumun işleyişini sağlayan düzeni yıkmak demek olacaktı.

Emirlerin Olmadığı Bir Düzen

Kendiliğinden doğan düzen, toplumun çarklarının belirli bir merkezden emirler verilmesine ihtiyaç duyulmadan dönmesini sağlar. Özgür bir toplumun düzen sahibi olmasının nedeni, insanlara ne yapacaklarının söylenmesinden değil, beşerî toplumunun evrilmekte olan geleneklerinin ve miras alınan kurumlarının bireylerin kendi amaçlarını gerçekleştirmelerine ve böylece diğer kişilerin ihtiyaçlarını karşılamalarına izin vermesinden kaynaklanır. İnsanların davranışları belirli yollar izler, çünkü bu yollar onları benimseyen grupların zenginleşmesini sağladıkları için öncelikle toplum tarafından kabul edilmişlerdir. Hayek'in ifade ettiği üzere, maddî refahtaki en keskin farklılıkların Üçüncü Dünya ülkelerinde görülmesi bir tesadüf değildir. Bu ülkelerde şehirler kırsal alanlara ve karmaşık olana, kuralların yol gösterdiği toplum da samimî topluluklara denk düşer; toplumun sorunsuz işleyişini için uy-

gun olan kurallar gayet farklıdır. Bir şehir ya da kırsal ekonomi gibi karmaşık bir toplumsal düzenin işlemlerini sağlayan kurallar, terimin genellikle anlaşıldığı anlamdaki emirler değildir. Bireylerin diğer kişileri incitmelerini, hırsızlığa veya dolandırıcılığa karışmalarını ya da verdikleri sözleri bozmalarını engelleyen kurallar gerçekte insanlara davranışlarında büyük bir serbestlik sağlar. Bu kurallar insanlara neleri nasıl yapabileceklerini anlatır, ama onlara ne yapmaları gerektiğini söylemez.

Ahlâkın Evrimi

Beşerî toplumun ahlâkî yapısı donmuş hâlde değildir; daha ziyade, toplumsal düzenin daha iyi işlemlerini sağlayan yeni kurallar keşfedildikçe sürekli olarak değişmektedir. Söz konusu mesele, hangi kuralların işleyip işlemeyeceğini önceden bilmememizdir. Mevcut kanunlarımız ve âdetlerimiz toplumun bugün sahip olduğumuz gelişme derecesine ulaşmamızı neyin sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, toplumun daha önceden habersiz olduğumuz yollardan işlemlerini mümkün kılacak yeni kuralları keşfetmeye devam edecek isek, yeniliklerin yapılması ve deneme-yanılma yönetiminin kullanılması gereklidir. Toplumu düzen içinde tutan beşerî kurumlar – kurumlar, âdetler, gelenekler ve değerler – araçlara benzerler. Bizden önceki nesillerin nasıl hareket edileceğine ve davranılacağına ilişkin bilgilerini içerirler. Bu bilgiler yeni doğmakta olan nesillerce değiştirilir ve sonraki nesillere aktarılır. Bu kuralları benimseyen gruplar, nedenini mutlaka bilmelerine gerek olmadan, böyle yapmaktan fayda görürler. Bu kurallar hakkında bilgi aktaran kurumlar insan faaliyetlerinin birer ürünüdürler, fakat bunların mutlaka beşerî tasarımın ürünleri olmaları gerekmez.

Kuralların Aktarımı

Hayek'e göre üç toplumsal kural kategorisi bulunmaktadır. Bunların ilki, parlamenter yasama gibi bizim tasarladığımız kuralları içerir. "Zımnî bilgi" olarak adlandırılan ikinci kategori, âdil ya da adâletsiz davranmak gibi hepimizin anladığı, ancak kelimelere dökemediği duygularla uyduğumuz kuralları kapsar. Son olarak, faydalı davranışlara ilişkin üçüncü bir kurallar grubu bulunmaktadır. Bunlar gözlemleyebildiğimiz ve yazıya dökemediğimiz, fakat kanun hâlinde toplama girişimlerimizin ancak gözlemlediğimiz ilkelere yaklaşabildiği kurallardır. Anglo-Sakson gelenek hukuku sistemi bu üçüncü tür kurallara örnektir. Bu sistem, aşamalı olarak olgunlaşan ve gelecekteki değişimlere açık olan kanun yapısına yüzyıllar boyunca eklenen çeşitli olaylar ve kararlar yoluyla evrim geçirmiştir. Bu kuralları çoğu defasında tam olarak açıklayamasak bile, bunlardan bir şeyler öğrenebilir ve onlara katkı yapabiliriz. Tek bir insan zihninin bilebileceğinden daha fazla miktarda bilgiyi kullanan karmaşık bir düzen yaratma gücüne sahip olanlar da ikinci ve üçüncü kategorilerdir.

Özgürlüğe Neden İhtiyaç Duyarız?

Karmaşık toplumsal düzenler işleyebilmek için özgürlüğe ihtiyaç duyarlar, çünkü bunların işlemlerini sağlayan enformasyon ve bilgi asla merkezî bir otorite tarafından bir araya toplanamaz. İlk kategorideki kuralları – kanunları – kullanarak kendiliğinden doğan düzene ait ikinci ve üçüncü kategorileri değiştirmeye çalışma girişimi başarısız olacaktır, çünkü toplum içinde yer alan insanların birlikte yaşamalarını sağlayan ve bizi şu anda faydalanmakta olduğumuz refah ve nüfus

düzeyine eriştiren şey beşerî bilginin toplam miktarıdır. Bu durum Sovyet İmparatorluğu'ndaki eski sosyalist ülkelerde de görülebilir. Bu ülkelerde devlet bir yandan geleneksel ahlâka, adâlete ve tarafsızlığa saldırıp bunları zayıflatırken, diğer yandan da yaşam standartlarının geçimlik seviyenin altına düşmemesini sağlamak için batı ekonomilerine dayanıyordu. Kendiliğinden doğan düzenin toplumda gerçekleşme süreci açısından özgürlüğün mevcudiyeti kritik bir öneme sahiptir, çünkü hangi kuralların işleyeceklerini önceden bilemiyoruz. Buna ilâveten, hangi kuralların işlediğini bulmayı sağlayan deneme-yanılma yöntemi süreci için özgürlüğün olması temeldir; insanlığın yaratıcı güçleri ancak gücün ve bilginin geniş şekilde yayıldığı bir toplumda ifadelerini bulabilirler. Daha önceden tasarlanmış olan bir yolun topluma dayatılması, toplumun yaratıcı bir güç olarak işlemesini sona erdirecektir. İlerlemeyi emirlerle idare etmek mümkün değildir.

Gücün Dağılımı

Düzen sahibi bir toplumun gelişebilmesi için, gücün, devletin elinde toplanmak yerine o toplumdaki vatandaşlar arasında dağılması temel bir öneme sahiptir. Bu durum, toplumun kendi davranışlarını idare eden kurallar ve geleneksel davranış biçimleri üzerinde deneyler yapabilmesine izin verir. Bu deneme-yanılma yöntemi, hem yapılan hataların etkilerini toplumun küçük bir kesimi ile sınırlandırır, hem de işe yarayan kuralların gözlemlenmelerini, taklit edilmelerini ve başarılı olanların özgür toplumun toplumsal yapısına içermelerini sağlar. Yakın ilişkilerin olduğu küçük kırsal toplumlarda risk almak ve kuralları bozmak fiilen mümkün değildir; yine de bunlar modern

hayatın geniş anonim toplumlarında yaşayan insanların sayısının korunması için gereklidir. Güç, merkezî devletin elinde toplanmak yerine insanların arasında dağılmadıktan sonra, bu önemli faaliyetlerin meydana gelmesi olanaksızdır.

Sanki Görünmez Bir El Vasıtasıyla...

Özgür bir toplumda insanların yaşamları minimum düzeyde devlet baskısına tâbidir, fakat bu durum bir anarşi yaratmaz. Gerçekte özgür bir toplumda yaşam zor olabilir, zira bu yaşam bireyleri diğer kişilerin ihtiyaçlarına uyarlanmaya zorlar. Özgür toplumun işler hâlde olmasının nedeni, bu toplumun, insanların kendi ihtiyaçlarını diğer kişilerin ihtiyaçlarını gidererek karşılayabilmeleri için gerekli saikleri yaratarak, çatışmakta olan bu arzular arasında uyum sağlamasıdır. Bu insanların kendi amaçlarını diğerlerinin aleyhine olacak şekilde gerçekleştirdikleri anarşik durumun tersidir. Adam Smith'in ileri sürdüğü gibi, kendi amaçlarımızı gerçekleştirmeye çalışırken sanki görünmez bir el vasıtasıyla diğer insanların ihtiyaçlarına da hizmet etmeye yönlendiriliyoruz.

Birbirlerinden farklı olan insanların çatışan arzularını uyumlu hâle sokan ve aynı şekilde hareket ettiren bu karmaşık düzen ilk başta kafa karıştırıcı olabilir, fakat özgür bir toplumun nasıl işlediğini görmek istiyorsak başlangıçtaki bu karışıklığın ötesine bakmamız gereklidir. Alexis de Tocqueville 1831'de New York'da ilk defa karaya çıktığında "karmakarışık bir uğultu" olarak tarif ettiği bir şey duymuştu. Amerikan toplumunun bu büyük tarihçisi şunları yazmıştı: "Amerikan toprağına ayak basar basmaz bir çeşit karmaşa karşısında afalliyorsunuz; her yandan karmakarışık bir gürültü işitiliyor ve

aynı anda konuşan binlerce kişi toplumsal ihtiyaçlarının giderilmesini istiyor.” Sadece izleme ve dinleme yoluyla toplumun nasıl işlediğini anlamaya çalışmak bize fazla bir şey anlatmaz. Bu, bir saatin nasıl işlediğini saatin kaçı gösterdiğini söyleyerek anlamaya çalışmaya benzer. Toplumu oluşturan parçaların işleyişinin sürmesini sağlayan şey, insanların birbirleriyle hangi şekilde etkileşimde bulduklarıdır.

Özgürlük Âhengi Destekler

Ticaretin uğultusu özgür bir toplumdaki toplumsal işbirliğinin yürümesini kısmen kolaylaştırır; çünkü ticaret, tek başlarına hareket ettikleri için faydalı olamayan ya da birbirleriyle mücadele eden kişilere hizmet etmeleri durumunda insanlara fırsatlar sunar. Politik meseleler hakkındaki görüşlerimiz veya dinî inançlarımız temelden farklı olsalar dahi, bu saikler birbirimizle işbirliği yapmamızı sağlar. İnsanlar mal ve hizmet sunarlarken ya da bunları diğer kişilerden satın alırlarken kimlerle iş yaptıklarını bilmezler. Protestanların, Katoliklerin, Yahudilerin ve Müslümanların hepsi, özgür bir toplumda temel inançlarını değiştirmeden birbirlerinin ticarî faaliyetlerinden faydalanırlar. Güvenlikleri ve refahları birbirlerinin güvenliğine ve refahına bağlıdır. Özgür toplumlarda bunlar, çatışmaların inanç farklılıklarına işaret ettiği ülkelerdeki güvenliğin ve refahın çok daha ilerisindedir. Böyle toplumlarda bu farklılıklar barış içinde ve kazançlı bir yoldan çözülürler, çünkü bu değerlerin faydaları toplum içinde aktarılmış ve ahlâkî yapının birer parçası hâline gelmişlerdir. Ahlâkî değerleri aktaran bu mekanizmaların özgür olmayan toplumlarda bulunmayışı, dinî çatışmaların ve toplumsal düzensizliğin özgürlüğü hiçbir

zaman tatmamış olan toplumlara işaret etmesinin nedenlerinden birini oluşturur.

Özgürlük Düzen Yaratır

Özgür toplumlarda eşgüdümü mümkün kılan ana kurumlardan biri de kanunlardır. Özgür bir toplumda kanunlar, ne totaliter ve otokratik toplumların keyfi devletlerine, ne de Batı ülkelerinin meclislerinin kanunlarına benzer. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu kanunlar politikacıların ellerinde değil, yargıçların aldıkları kararlarla evrilmişlerdir. Tocqueville *Amerika'da Demokrasi'de* (*Democracy in America*) özgür bir toplumda kanunların düzeni nasıl koruduğunu tarif etmiştir. Tocqueville'in gözlemlediği üzere, "Okullarda ve adliyelerde yapılan kanunların ruhu yavaş yavaş buralardaki duvarların ötesine geçerek toplumun bağrına işler, burada en aşağı sınıflara kadar ulaşır. Böylece, sonuç itibarıyla tüm insanlar sulh hâkimlerinin alışkanlıklarını ve beğenilerini sınırlandırılır." Özgür toplumlarda kanunlara saygı gösterilmesinin nedeni güç kullanılmasından değil (gerçi devletler özgürlükleri korumak için güç kullanma haklarını saklı tutarlar), kanunların gerçek hayatta gelişen ve sınanan kurallara dayanmasından ve değerlerin ya da kanunların ruhunun medeniyetin ahlâkî değerleriyle yakından ilişkili olmasından kaynaklanır. Aşırı derecede yönetimin olması, insanlara miras kalan doğru ve yanlış anlayışlarına uymayan kontrolleri topluma dayatarak bu saygıyı zayıflatır. Özgürlük toplumda bir düzen yaratır. Özgür toplumların kurumları insanlara barışın korunmasından bir pay verir; bu da herhangi bir polis devletinin ya da toplama kampının vereceği paydan daha iyidir.

Okuma

Norman Barry, *The Invisible Hand in Economics and Politics*, Londra, Institute of Economic Affairs, 1988.

Friedrich Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Londra, Routledge, 1982.

Friedrich Hayek, *New Studies in Politics, Philosophy and Economics*, Londra, Routledge, 1978, 6. bölüm.

Adam Smith, *A Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Press, 1976 (1759).

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, New York, Fontana, 1968 (1840).

Düşünmek için Sorular

1. Düzen neden gereklidir?
2. Ahlâkî davranışlar kanunlara ihtiyaç duyar mı?
3. İnsanlar kendi çıkarlarını takip ettiklerinde düzen mevcut olabilir mi?